

Loški vitezi in upravni aparat Loškega gospostva v srednjem veku

Izvleček

Uprava Loškega gospostva je bila v srednjem veku poverjena vodilnim nameščencem, ki so imeli nalogo, da vodijo, varujejo in organizirajo celotno zemljiško posest tega teritorija. V različnih obdobjih se je njihovo poimenovanje menjavalo, vloge in pooblastila pri posameznih nazivih so se spreminjali. Sredi 13. stoletja so bili izvajalci glavnih nalog Loški vitezi, ki so v nekaj desetletjih uspeli v svojih rokah združiti vse najpomembnejše pristojnosti in funkcije upravljanja, zaradi česar je bila ogrožena suverenost škofove oblasti. Posledično je to čas, ko zemljiški gospod skuša bolj diferencirati upravni aparat in ločiti posamezne sfere odločanja ter spremeniti vlogo gradiščana.

Ključne besede: Loški vitezi, grad, uprava, gradiščanstvo, pisar, kaščar, oskrbnik.

Auszug

Die Ritter und das Verwaltungsapparat der Herrschaft von Lack im Mittelalter

Die Herrschaft von Lack wurde im Mittelalter von Führungskräften verwaltet, deren Aufgabe es das gesamte Territorium der Herrschaft zu organisieren, führen und zu beschützen war. In verschiedenen Zeitspannen wurde sie unterschiedlich benannt, ihre Rolle und Vollmacht änderte sich durch die Benennung. Mitte des 13. Jahrhunderts waren die Beauftragten der Hauptaufgaben die Ritter von Lack, die es in einigen Jahrzehnten geschafft haben die wichtigsten Aufgaben und Herrscherfunktionen zu vereinen, dadurch bedrohten sie die Hoheit der bischöflichen Herrschaft. Infolgedessen ist es die Zeit, in der der Grundherr den Verwaltungsapparat aufteilt und einzelne Entscheidungssphären trennt, infolgedessen hat sich die Rolle des Burggrafes verändert.

Schlüsselwörter: die Ritter von Lack, die Burg, die Verwaltung, die Burggrafschaft, der Schreiber, der Verwalter des Getreidespeichers, der Verwalter.

Uvod

Izstavitev štirih vladarskih darovnic do začetka 11. stoletja predstavlja osnovo in temelj, ki omogoča freisinškim škofom na Gorenjskem oblikovati loško zemljiško gospostvo.¹ Za njegovo uspešno delovanje in realizacijo gospodarskih zmogljivosti pa je bilo potrebno zadostiti predpogoju, da ima cerkveni zemljiški gospod tu vpeljan ustrezen in razvejan upravni sistem, na čelu katerega je gradiščan oziroma oskrbnik kot nekakšen škofov namestnik.

Hkrati moramo dodati, da je skupek nalog pri vodenju, organizaciji, obrambi in zastopanju Loškega gospostva v srednjem veku poverjen zlasti trem nazivom gosposčinskih nameščencev, ki jih slovensko izrazoslovje poimenuje gradiščan, oskrbnik in kaščar. V samih virih je sicer zaznati, da se je ta oznaka vodilnih pooblaščenecv v srednjem veku večkrat menjavala. Dodaten problem predstavlja nedosledna in nejasna terminologija, zaradi česar je težko ločiti med kompetencami posameznikov oziroma imajo isti nazivi v različnih obdobjih spremenljive pristojnosti in naloge.² Ob tem je potrebno poudariti, da je nameščence vendarle potrebno preučevati s pozicije samega posameznika, kateremu so določena polnomočja zaupana. Zlasti je to pomembno pri tistih, ki imajo pridruženih več vodilnih funkcij. S širjenjem vpliva znotraj gospostva namreč niso le oni okrepili svojih pozicij, ampak se vsaj v njihovem času povečuje teža posameznega naziva oziroma še toliko bolj celote podeljenih funkcij, ki presegajo jurisdikcije v primerjavi z zgodovinskimi momenti, ko je večja porazdelitev naslovov in pooblastil.

Začetki delovanja Loških vitezov v upravi gospostva

Prva jasnejša poimenovanja uradnikov v loški upravi in njihove naloge se razkrivajo z rodом Loških vitezov, ki jim lahko sledimo od 30-ih let 13. stoletja. Njihove najzgodnejše omembe nam nakazujejo, da so bili ministeriali v škofovi službi, saj je v tem času ob poroki *Leonhardi de Lonk* s pripadnico ministerialitete koroškega vojvode Bernarda prišlo do delitve (*particio*) otrok med slednjim in škofom. Ob tem je bilo tudi zagotovljeno, da vsak izmed otrok dobi enak delež premoženja in lastnine iz dediščine (*substantie et patrimonii*).³

Podrobnejše informacije o pomenu Loških znotraj gosposčinskega ustroja se izkristalizirajo z Wernherjem, enem od sinov prej omenjenega Leonharda. Bil je namreč na čelu nove generacije in je prvi izrecno omenjen v škofovi službi ter ohranja vodilno vlogo v družini do svoje smrti. Na škofovi strani se pojavi v raz-

1 O pomenu in obsegu prvih štirih vladarskih darovnic glej Burkeljca, Nekateri novi pogledi, str. 42, sl.

2 Bizjak, *Ratio*, str. 180; Blaznik, *Urbarji*, str. 59–60, 68.

3 Zahn, FRA 31, št. 130; Blaznik, *Škofja Loka*, str. 49. Na osnovi njihovega grba in pojavljanja pogostih imen so bili po vsej verjetnosti sorodniki andeških ministerialov in so se po smrti Henrika leta 1228 povezali s škofijo. Glej Kos, *Med gradom in mestom*, str. 39.

Listina iz leta 1253 in poravnava med freisinškim škofom ter dosedanjim loškim oficialom Hajdenrikom. Slednji je bil zaradi neplačanih obveznosti zaprt, kar je realiziral novi oficial Wernher Loški (*vir: BayHStA, Hochstift Freising Urkunden, Nr. 69*)

gretem političnem ozračju,⁴ ko je izpričana menjava v upravi Loškega gospostva, verjetno kot posledica škofovega spora s spanheimsko ministerialiteto. Leta 1253 je namreč sporočeno, da je loški uradnik Hajdenrik (*Qui officii de Lok prefecerat*) odstopil in ga je na mestu officiala zamenjal Wernher Loški.

O nevzdržnosti odnosa na relaciji Hajdenrik–zemljiški gospod priča dejstvo, da je po odstopu in opravljenem obračunu Hajdenrik škofu ostal dolžan znatno vsoto in ga je slednji zaradi le navidezne zvestobe ter z namenom zanesljivega poplačila dal ujeti in zapreti, nalogo pa je realiziral omenjeni Wernher. Ton takšnim napetostim so očitno dajala nesoglasja oziroma sovražnosti več vpletenih strani. Listina namreč navaja, da za Hajdenrikovo izpustitev ni dovolj, da le poplača svoj dolg, ampak je predpogoj tudi, da Henrik Svibenski, ki je v tem času škofu povzročal škodo in s katerim je bil official očitno tesneje povezan, doseže pri Seifridu Marenberskem, prav tako zvestem spanheimskem ministerialu, oprostitve njegovih zahtev glede škofovih dolgov. Očitno je na relaciji freisinški škof–spanheimska klientela obstajala sovražnost (v literaturi in virih praktično neznan) oziroma fajda, torej širše zastavljen spopad z obojestransko povzročeno škodo. Da v tem času vendarle pride do pomiritve in se odnosi konsolidirajo, ima verjetno zasluge ravno Ulrik Spanheimski, ki je želel vzpostaviti oziroma ohranjati dobre odnose s škofijo in škofa imenuje *amicus noster* ter je s tem namenom tudi naveden kot priča oziroma posrednik pri končanju sovražnosti. Končni

⁴ Zahn, FRA 31, št. 168; Baraga, GSZ 6/1, št. 195.

rezultat nesoglasij zato predstavlja dosežena medsebojne odpoved maščevanju⁵ oziroma potrditev miru, kar se v listini izpostavi kot *urveh*.⁶

Če povzamemo nastalo situacijo oziroma medsebojne odnose, je bilo pri škofu prisotno že predhodno nezadovoljstvo s Hajdenrikovim delom v upravi gospostva,⁷ mogoče ravno zaradi njegovih povezav s preostalo spanheimsko klientelo. Ker si je očitno nabral tudi visok dolg pri vodenju poslov in s tem škodoval gospostvu, je škof verjetno posledično zahteval, da odstopi s položaja. Plačilo dolga pa ni bilo realizirano tudi zaradi dogodkov povezanih z zgoraj omenjeno fajdo. Če je škof želel računati na svoj denar, je bila najboljša ali celo edina opcija, da se nekdanjega uradnika ujame in zapre, za kar pa se pooblasti (novega) oficijala Wernherja. Kljub uspehu na terenu, vsaj kar se tiče zaprtja nasprotnikov,⁸ škof ob pomiritvi ni izšel kot zmagovalec, saj dolg do nasprotnika Seifrída ostaja na njegovi strani, a je v končni fazi vendarle pomembno, da se doseže prenehanje sovražnosti.

Ob vsem dogajanju se moramo zato vprašati o Werhnerjevi vlogi in moči znotraj gospostva. Prijetje Hajdenrika (in mogoče tudi Henrika Svibenskega) priča o tem, da je bil v bojih aktivno vojaško udeležen in imel tako močno vojaško podporo,⁹ da je zajel višje rangirano oboroženo plemstvo z lastnim vojaškim spremstvom. Prav tako lahko zanesljivo rečemo, da je opravljal delo oficijala, torej funkcijo, ki je pred tem pripadala Hajdenriku. Dolg slednjega do škofa je verjetno izhajal iz obračuna dohodkov gospodarskega dela uprave gospostva oziroma z drugimi besedami kaščarskega poslovanja. A po drugi strani ima Wernher pridruženo oblast in v realnosti izraženo možnost izvedbe nekoga ujeti in zapreti, s čimer so mu zagotovljene višje kompetence kot le kaščarske. V tem primeru prav gotovo lahko računamo na gradiščanske (več informacij o tem v nadaljevanju) in je verjetno ljudi zapiral v grad, kot je bila to navada.¹⁰ Pri omenjenem prenosu upravnih funkcij se torej zastavi vprašanje, ali je imel predhodno obrambno-vojaške naloge tudi Hajdenrik, s čimer bi samostojno opravljal najvišjo, oskrbniško vlogo v upravi gospostva ter bi izraz oficijal dejansko predstavljal kaščarja in gradiščana v eni osebi. Dodatno pojasnilo, da Hajdenrik očitno ni imel tako širokih kompetenc, izpričuje zapis iz leta 1262, ko se pred nami razodeva nova

5 Hajdenrik in Henrik Svibenski sočasno obljubljata, da ne bosta postopala proti Wernherju in njegovima bratoma, s čimer se nakazuje aktivna vloga vseh treh bratov v upravi, ki bo jasneje izpričana desetletje kasneje.

6 Spori, ki pripeljejo do fajde in se zaključijo z mirom, imajo navadno naslednje sosledje dogodkov: povzročitev krivic – nastop medsebojne sovražnosti – posredovanje – začasen mir – trajno premirje. Glej Oman, *Maščevanje*, str. 126.

7 Kos, *Blesk*, str. 187, je mnenja, da je bil zaprt zaradi zlorabe položaja in povzročene škode.

8 Možna je tudi teza, ki jo na prej omenjenem mestu predstavi Kos, da je Wernher v okviru omenjene fajde ujel tako Hajdenrika kot Henrika Svibenskega.

9 Vojaške sile, ki so bile v pomoč Wernherju, verjetno predstavljajo škofovo ministerialiteto, ki je bila v glavnem stacionirana na ozemlju gospostva. (Za pomoč pri interpretaciji se zahvaljujem dr. Matjažu Bizjaku.)

10 Besedilo iz leta 1295 namreč sporoča: „[...] *daz wir* (Puštalska brata, op. a.) [...] *hern Chṽnrats* (Loškega, op. a.) *des burggrauen vriuntschaft gewinnen suln* [...] *tū wir des nicht, so suln wir vns baide antwurten an gnade in sin burch oder sein turn als gevangen*.“ Glej Zahn, FRA 31, št. 410.

realnost pri odnosu Loških bratov do škofa, hkrati pa nam listine ponazarjajo vlogo rodu v zadnjih treh desetletjih. Domneve o Hajdenrikovi vodilni oskrbniški vlogi v gospostvu s sledečimi ugotovitvami lahko z veliko zanesljivostjo postavimo pod vprašaj.

Trije Loški bratje, gradiščani gospostva, se morajo leta 1262 braniti obtožb glede prisvajanja loškega gradu in ostalih pravic v gospostvu. Sočasno je dosežena pomiritev z novim loškim oficialom.

(vir: BayHStA, Hochstift Freising Urkunden, Nr. 108)

Preseganje pooblastil in nova razmerja

Leta 1262 ponovno srečamo tri Loške brate, ki se opredeljujejo kot gradiščani (*castelani*) gospostva, pri čemer se nam že razkrivajo velike razpoke in nesoglasja v odnosu do škofa.¹¹ Bratje se morajo namreč braniti, da loškega gradu niso nikoli smatrali za svoj fevd ali fevd svojih prednikov¹² in si v gospostvu niso prisvajali pravic, ki jim ne pripadajo.¹³ Očitno preseganje pooblastil s strani Loških je

11 Zahn, FRA 31, št. 212.

12 Za pomoč pri oblikovanju prevoda se zahvaljujem dr. Špeli Tomažinčič.

13 Omenja se prisvajanje gozdnih in lovskih pravic ter siljenje škofijskih ljudi v tvorjenje vina. Ob tem bratje kar vzvišeno pravijo, da zanikajo to pred samim Bogom ter tudi Ulrikom Spanheimskim in ministeriali - *consiliari*. Hkrati si operejo roke na način, da če so njihovi ljudje naredili kaj škode, to zagotovo ni po navodilu bratov, celo srce se jim para, če so služabniki kaj takšnega storili, in ne obljublja poplačila škode le sedaj pred škofovim predstavnikom, ampak bodo dejansko tudi ob škofovem prihodu to realizirali. (Sočasno se jim očitno zdi potrebno zatrjevati, da bodo škofa spo-

namreč pomenilo, da so na lastno pest začeli izvajati jurisdikcije, ki jim ne pripadajo, in so si v določeni meri uspeli prisvojiti osnovne vzvode oblasti v gospodstvu ter na ta način v velikem obsegu spodkopavali škofovo suverenost.

Hkrati na osnovi namigov lahko sklepamo o pretekli poziciji rodu znotraj loške uprave. Besedilo namreč pravi, da si bratje nikakor ne prisvajajo gradu na način, kot da je fevd njih samih ali njihovih prednikov. Omembo prednikov v povezavi z gradom lahko razumemo kot poudarjanje kontinuitete prebivanja rodu na njem in tesnih vezi s škofom, saj je jasno, da so jim bili zaupani še drugi upravno-organizacijski¹⁴ elementi oblasti, s čimer je bila članom že v preteklosti poverjena najvišja – gradiščanska – funkcija v gospodstvu, pri tem so omenjeni bratje verjetno nasledili svojega očeta Leonharda. Na ta način se nam izriše jasen vzorec moči in vloge celotne rodbine tudi v preteklosti, vsaj pri obrambi in kolonizaciji gospodstva. Da je bilo slednje trdno v njihovi pristojnosti, po Wernherjevi smrti pojasnjuje opravljen dogovor škofa z dediči glede pridobljenih hub na račun kolonizacije, katere so si še vedno lastili.

Wernher je prav gotovo izvajal najvišje oskrbniške naloge že v trenutku, ko je bil postavljen na čelo rodbine, ki ima že predhodno zaupane dedne gozdne in lovske pravice,¹⁵ ter je očeta nasledil v funkciji gradiščana, ki je po vsej verjetnosti ravno nekje do sredine 13. stoletja predstavljala centralno vlogo v gospodstvu. Hkrati pa je dejstvo, da vendarle celotna paleta pristojnosti znotraj gospodstva vseeno ni bila povsem v rokah Loških, saj si jih delijo z omenjenim Hajdenrikom. Ko pa s slednjim kot spanheimskim ministerialom pride do zaostritve razmer in posledično odstopa ter sovražnega postopanja celo v obliki fajde, je jasno, da so zadeve eskalirale v tolikšni meri, da je Wernher vojaško aktiviran in je z ujetjem Hajdenrika dosegel dodatno škofovo priznanje v obliki podelitve še preostalih upravno-gospodarskih nalog.

Z dodanim kaščarskim elementom odločanja pa rod dejansko v praksi združi najpomembnejše (absolutne) obrambno-gospodarske in splošno upravne pravice znotraj gosposčinske uprave. Čeprav Wernher nasledi Hajdenrika z nazivom *officialis*,¹⁶ je v njegovem primeru to pomenilo višjo instanco oziroma kompetence zaradi predhodnih pravic. Če obrnemo zadevo, je Wernher verjetno v listini nazvan *officialis* iz razloga, da se izrecno poudari, da je to zaradi bojev odvzeto predhodniku in poverjeno njemu.

Ko je torej leta 1262 prišlo do omenjene poravnave, si moremo predstavljati, da so zapleteni odnosi s škofom trajali že dlje časa, kar nas pripelje do še drugega

štovali kot svojega gospoda. Takšno razumevanje odnosov bi dejansko moralo biti samoumevno in bi lahko bilo povezano z njihovim pogostim pojavljanjem v spremstvu Ulrika Spanheimskega, s čimer se morajo zagovarjati, da nimajo tesnejših vezi z njim nasproti škofu.)

14 Leta 1268 je razjasnjeno, da je že prednikom omenjenih bratov pripadala jurisdikcija upravljanja, ki izhaja iz gozdnih in lovskih pravic po fevdnem pravu. Glej Zahn, FRA 31, št. 273.

15 Pravice, ki na Loškem izrecno pripadajo oskrbniku. Glej Blaznik, *Urbarji*, str. 60.

16 Za izraz *officialis* moramo v prvi vrsti poudariti, da gre dejansko le za splošno oznako uradnika brez jasno definiranih kompetenc. O rangu posameznika, ki nosi takšen naziv, lahko veliko več izvemo prek samega zapisa v listini in tukajšnjih informacij.

zanimivega aspekta. Na strani škofa se v poravnavi kot predstavnik oziroma zastopnik gospodstva navaja *officialis de Lok*, s katerim bratje na izrecno škofovo prošnjo dosežejo pomiritev – treugas – ki bo trajala do škofovega prihoda. Obstoj tega oficijala¹⁷ kot predstavnika škofa nasproti Loškim nam sporoča, da so bratje zaupane oskrbniške pravice, ki so jih dejansko imeli že njihovi predniki, začeli pri vodenju uprave močno izrabljati. Mogoče lahko celo izpeljemo, da je to prelomni čas, ko je moral škof zavzeti pozicijo, da bratom oziroma sočasno funkciji gradiščana odvzame najvišje kompetence v upravi gospodstva in jih, tudi z namenom oslabilve moči Loških, vsaj delno poveri novemu oficijalu.

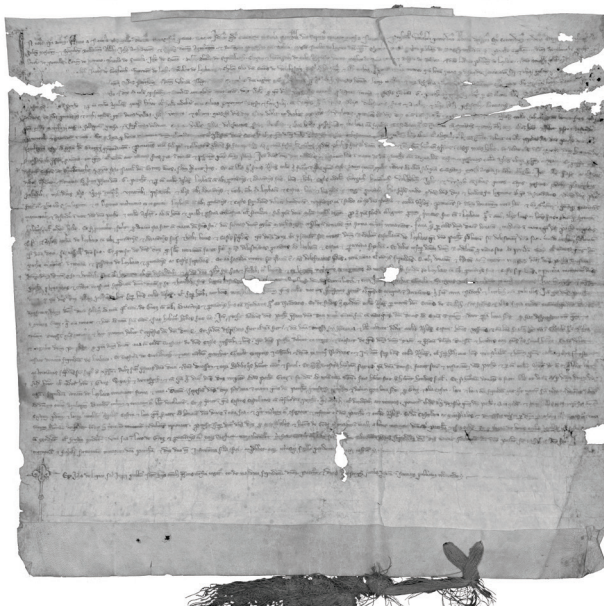
V tem trenutku sta bili verjetno najbolj možni dve poti nadaljnega odnosa Loških s škofom. Na eni strani, da bi bili povsem odstranjeni od vzvodov odločanja v gospodstvu, ali na drugi strani dejanska konsolidacija. Glede na povedano bi škof na lastno pest le s težavo povsem izrinil brate iz uprave in se je očitno odločil za spravo, saj jih ni želel izpustiti iz kroga svoje *familije* in jih imeti za nasprotnike. Da so šli dogodki po tej poti, nam nakazujejo informacije pet let pozneje (leta 1267), ko se rešuje spor glede gradu v Marki med škofom in njegovimi tamkajšnjimi kastelani. V listini sta namreč med pričami navedena *Wernherus officialis et Chvnradius fratres milites de Lok*.¹⁸ V prvi vrsti njuna omemba dokazuje širšo veljavo Loških in njihovo delovanje zunaj območja loškega teritorija, saj je govora o pomembnih gradiščanskih pravicah. Zaradi izpostavitve izraza *officialis* lahko vsekakor poudarimo, da so Loški (znova) zavzemali visok položaj v upravi in bili predstavniki gospodstva oziroma škofa tudi navzven, kar jim je bilo okoli leta 1260 odvzeto in poverjeno zgoraj omenjenemu loškemu oficijalu. Za Wernherja lahko trdimo, da je znova opravljal vsaj kaščarske oziroma v določenih aspektih celo oskrbniške naloge, kar se jasneje opredeli naslednje leto ob njegovi smrti.

Hkrati pa je vendarle treba poudariti, da so vidni določeni odmiki od njihovega trdnega oziroma ekskluzivnega udejstvovanja v krogu škofove ministerialitete. Bratje so se namreč v 60-ih letih zbližali z vojvodo Ulrikom in se povsem neodvisno od škofa pojavljali v vojvodovem spremstvu. Najpomembnejše mesto je zavzel Konrad, njegovo sodelovanje je verjetno povezano z domnevnim kastelanstvom na gradu Goričane, s čimer je spadal v vojvodovo interesno sfero. Bil je celo postavljen za poroka v mirovnih pogodbah med Ulrikom in patriarhom leta 1261 oziroma 1265. Konradova udeležba vsekakor ni presenetljiva, saj je bil sredi 60-ih let Ulrikov vicedom za Kranjsko in je tako predstavljal najtesnejšega vojvodovega zaupnika pri upravljanju spanheimske posesti na Kranjskem in v Marki.¹⁹

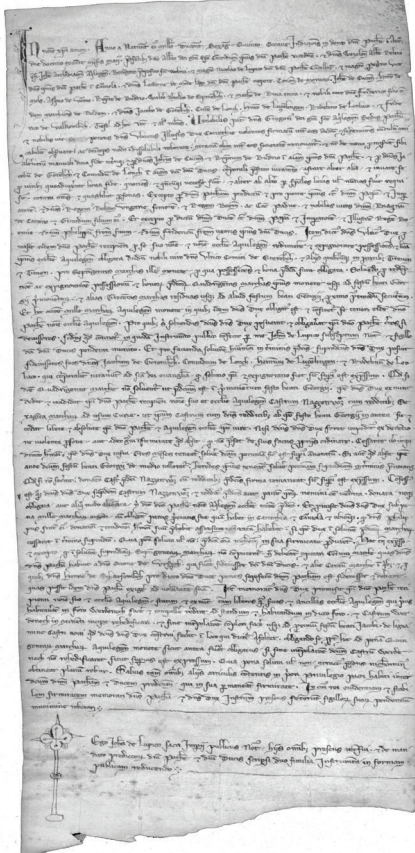
17 Maja 1261 se omenja *Wilhelmo officiali de Lok*, ki bi prav lahko bil isti oficijal kot v tokratni listini, ki pa ni imensko naveden. Glej Zahn, FRA 31, št. 208.

18 Zahn, FRA 31, št. 272.

19 Komac, *Od mejne grofije*, str. 177, 197–198, 219–220, 222; Žontar, Vicedom, str. 282.

V Čedadu je 24. 11. 1261
sklenjena mirovna
pogodba med Ulrikom
III. in oglejskim patriar-
hom Gregorjem. Med
ministeriali, ki so morali
priseči zvestobo, je bil
tudi gradiščan na gradu
Goričane, čigar mesto je
predvidoma zasedal
Konrad Loški.
(*vir: Archivio di stato di
Venezia, Miscellanea atti
diplomatici e privati,
Busta 5, Nr. 174*)

Obnovitev zavezništva
med vojvodo Ulrikom in
patriarhom Gregorjem
maja leta 1265. Kot porok
za vojvodo je prisegel tudi
Konrad Loški.
(*vir: Archivio di stato di
Venezia, Miscellanea atti
diplomatici e privati,
Busta 5, Nr. 186*)

Wernherjeva smrt in odnos škofa z dediči

Jasnejši odnos do Wernherja²⁰ oziroma njegovih dedičev je razviden po njegovi smrti že maja leta 1268, ko je naslednikom izstavljen račun glede obračunskega dolga.²¹ Pri poravnavi medsebojnih sporov se škof odpove izplačilu obračunov, ki jih je opravil Wernher v zadnjem obdobju svojega delovanja in katere bi morali edaj predati dediči, saj si pravice iz tega naslova še vedno lastijo ter je plačilo njihovih še starejših neporavnanih dolgov prepuščeno vesti samih dedičev. Škof se ob tem zadovolji le s predajo pobotnic od škofovega zadnjega odhoda z gospodstva ter zahteva obračune za dohodke, ki so jih pobirali dediči na dovoljen in nedovoljen! način do Wernherjeve smrti oziroma se je to opravljalo v njihovem imenu do sedanjega časa.

Zapis torej kaže, da so se tudi Wernherjevi dediči že v času njegovega življenja ukvarjali s pobiranjem gosposčinskih dohodkov in izvajali kompetence, ki pripadajo kaščnemu uradu, ter si še sedaj (neupravičeno) lastijo to pravico. Toda izvajanje nalog v upravi jim je bilo verjetno omogočeno le v povezavi z Wernherjevim delovanjem oziroma v njegovem imenu, po njegovi smrti pa je zadeva nelegitima oziroma Loški nimajo več zagotovljenih pooblastil. Hkrati so v preteklem času očitno pobirali del dohodkov tudi neupravičeno in morajo zato poplačati svoje stare zadeve, saj bi bil v nasprotnem primeru celoten dolg kaščnega urada zajet v tistem delu Wernherjevega obračuna, kateremu se je škof odpovedal.

Toda pri tem se zadeva še ni končala. Škofov primarni interes je bil, da doseže dogovor z dediči, zlasti ob njihovem očitnem prisvajanju gospodarsko-upravnih pravic. V ta namen jim škof celo priznava ter podeljuje lovsko in gozdno pravico, za katero sporoča, da so jo Loški že do sedaj uživali po fevdnem pravu! S takšnimi informacijami na prvi pogled naletimo na očitno neskladje s preteklimi dogodki, saj je ravno neupravičeno prisvajanje te pravice očitano Loškim leta 1262 in bi jim bila tako legitimirana pravica, ki so si jo takrat neupravičeno prilaščali! V praksi je to verjetno pomenilo, da so predniki treh Loških bratov res že razpolagali z omenjeno pravico, a le v okviru izvajanja predane jurisdikcije in torej skladno z določili škofa znotraj upravnih kompetenc gospodstva, nikakor pa ne v smeri prilaščanja oziroma uzurpacije pravic, kar se je očitno zgodilo kasneje. S temi informacijami se še enkrat potrdi, da je imel Loški rod že pred nastopom treh bratov v loški upravi najvišje (oskrbniške) naloge pri vodenju gospodstva, saj izvajajo gradiščanstvo, kolonizacijo in gozdno upravo.

Kako so si bratje Loški očitno že tudi pred letom 1262 predstavljali izvajanje oziroma izrabljanje lovske in gozdne pravice, vidimo že čez dobro leto ob novo sklenjenem sporazumu. Dedičem je očitano izvajanje jurisdikcije z jasnim prisva-

20 V listini je nazvan kot *officialis*, zaradi česar smemo predvidevati, da glavne gradiščanske kompetence rodu niso več zaupane, saj se v teh letih Loški ne titulirajo tako oziroma pride do večje razdeljenosti najvišjih nazivov v upravi in spremembe vloge gradiščana.

21 Zahn, FRA 31, št. 273.

janjem le-te in nasprotovanjem škofu. Ob tem se Loški odpovedo višji sodni²² in upravni oblasti na gozdnem ozemlju.²³ Zdi se, da so pri podeljenih gozdnih in lovskih pravicah Loški izhajali iz predispozicije, da jim fevdnost dejansko zagotavlja praktično neomejene pravice na gozdnem območju, kar je bilo za škofa nesprejemljivo in se je tako verjetno ponovila situacija izpred desetletja.²⁴

Odpoved omenjenim sodnim in upravnim pravicam, za katere bi težko trdili, da jim v prvi vrsti dejansko pripadajo, pa ne poteka brez posledic za škofa. Loški namreč pridobijo pravico lova v predvidenem času, ki ga sicer določi loški official(!), in po fevdnem pravu dve tretjini dajatev,²⁵ povezanih z gozdom in lovom. Z drugimi besedami: odpovejo se tistemu, kar si neupravičeno lastijo, ohranjajo status fevdnih pravic do lova in gozda ter še dodatno pridobijo nove dajatve. Kot dodatek se jim celo obljubi in nato res preda devet in pol hub na Dolenjskem.²⁶

A do popolne sinhronizacije očitno še vedno ni prišlo, saj že leta 1270²⁷ pride do izrecnega dogovora s Konradom in sorodniki, da se nikakor ne bodo poročali zunaj škofove oblasti brez njegovega izrecnega dovoljenja, da si ne bodo lastili (*vendicare*) kakršnih koli pravic na gradovih in utrdbah ter ne bodo postopali zoper tu nameščene škofove ljudi, kar jasno kaže, da gradiščanstvo na vseh postojankah ni več v rokah Loških! Poleg vsega se morajo strinjati, da bodo umaknili vse svoje ljudi z loških posesti, in se zavežejo obnoviti delitev potomcev med oglejskim patriarhom in freisinško škofijo. Dejansko lahko predvidevamo, da je bil pomemben interes škofa, da Loškim onemogoči gradiščansko vlogo že precej prej, verjetno kmalu po letu 1262, ko se tako zadnjič omenjajo, vse do oktobra leta 1271.²⁸ Takrat je namreč med pričami naveden Konrad, loški gradiščan, čeprav bi omemba lahko pomenila le pravice na eni od postojank. Bilo bi namreč zelo nenavadno, da bi imel škof le leto prej na svojih postojankah nameščene druge zveste gradiščane, nato pa bi pravice nad vsemi prepustil Konradu.²⁹ V vsakem primeru to znova dokazuje, da škofove želje po omejitvi Loških ni vedno možno realizirati, saj njihova dejanska moč oziroma vpetost v celotno delovanje gospostva pomeni, da še vedno lahko zavzemajo visoke položaje v upravi.

22 Komac, *Od mejne grofije*, str. 236, pravi, da so se odpovedali celo samemu krvnemu sodstvu.

23 Zaradi pravic povezanih s sodstvom verjetno lahko hkrati govorimo tudi o novo koloniziranem ozemlju.

24 Zahn, FRA 31, št. 279.

25 Dajatve so obsegale predvsem oves ter pleča, hkrati pa je določeno, da se lovski prekrški sankcionirajo z dvema mericama ovsu z enakovredno razdelitvijo med Loške in škofa.

26 Zahn, FRA 35, št. 457.

27 Zahn, FRA 31, št. 283.

28 MDC V, št. 82.

29 Sočasno je med pričami pred njim naveden loški notar (oskrbnik), s čimer Konrad v gospostvu zanesljivo nima najvišjih pooblastil, ampak verjetno bolj obrambne naloge.

Razvoj upravnega aparata skozi srednji vek

Gradiščanstvo

Na osnovi analize vloge in pomena rodbine Loških v upravi se lahko z jasnejšimi tezami lotimo vprašanja namestništva oziroma gradiščanstva. Za obdobje do približno sredine 13. stoletja se predvideva, da je redkeje poseljeno gospostvo kot škofov namestnik vodil gradiščan na Zgornjem stolpu, glavni utrjeni postojanki. S pomočjo nižjih uslužbencev je skrbel za rentabilnost in obrambo.³⁰

Vzporedno se zastavlja vprašanje statusa in položaja takšnega namestništva. Ali se torej zgornje ugotovitve o Loških skladajo s predpostavko, da so cerkveni gospodje že do 13. stoletja uvedli ločitev vojaške in gospodarske uprave gradov in gospostev, kar bi pomenilo, da je bil gradiščan omejen le na grad? Hkrati naj bi se gradiščanstvo freisinške škofije izvajalo po grajskem fevdnem pravu, s čimer bi imel tak namestnik (le) nalogo varovanja gradu oziroma gospostva, na kar nakazujejo pogodbe in časovna omejenost službe. Sočasno je treba poudariti, da v srednjem veku na drugi stani obstaja tudi predaja gradov v fevd, kar ne predstavlja izključno vojaške službe (funkcije) v obliki kastelanstva, ampak je priključeno upravljanje s celotnim gospostvom in celo možnost uživanja dohodkov.³¹

Glede na delovanje Loških znotraj gospostva odgovor o njihovih kompetencah in pooblastilih pri upravljanju sredi 13. stoletja ni povsem enoznačen. Že izpeljana teza namreč kaže, da so že predniki bratov Loških izvajali kastelanstvo na Zgornjem stolpu oziroma samem loškem gradu,³² hkrati pa je odločilnega pomena to, da so jim bile pridružene tudi dedne lovske in gozdne pravice ter izvajanje jurisdikcij na koloniziranem ozemlju. Na osnovi spora iz leta 1262 lahko celo trdimo, da kljub dejstvu, da upravljanje z gradom ni izrecno predano v dedovanje, so ga Loški bratje kot nasledniki očeta v praksi bolj ali manj smatrali kot fevd. Zaradi dejstva, da so neposredno nasledili gradiščansko prakso s pridruženimi pravicami in upravno-gospodarskimi jurisdikcijami, lahko trdimo, da so rodu pripadale praktično vse najvišje naloge namestništva in se razumljivo posledično niso imeli le za odstavljive uradnike. Zaradi tega v tem času nikakor ne moremo govoriti o ločenosti kastelanstva kot elementa le z nalogami varovanja, in preostalega oskrbniško-gospodarskega dela uprave. Lahko bi potrdili, da ima gradiščan vsaj v njihovem primeru resnično osrednjo vlogo v namestništvu.

Toda številna nesoglasja med škofom in Loškimi konec 60-ih let, ki so bila zgoraj predstavljena, so posledično leta 1270 pripeljala do dogovora, da si omenjeni ne bodo lastili (*vendicare*) kakršnih koli pravic na gradovih in utrdbah ter ne bodo postopali zoper tu nameščene škofove ljudi. To jasno kaže, da gradiščanstvo

30 Blaznik, *Škofja Loka*, str. 44. O službi kastelana oziroma pomenu fevdnih grajskih pravic glej Komac, *Od mejne grofije*, str. 135; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 142–150.

31 Kos, *Med gradom in mestom*, str. 39, 142–151 (zlasti str. 148 in 151); Komac, *Od mejne grofije*, str. 135.

32 O prenosu težišča uprave z Zgornjega stolpa na spodnji loški grad glej Blaznik, *Škofja Loka*, str. 41–43.

na vseh postojankah ni več v rokah Loških³³ in, kot bo v nadaljevanju prikazano, se že izvede večja diferenciacija oziroma razčlenitev posameznih funkcij.

Vzpostavitev nove hierarhije

Kot je bilo zgoraj pojasnjeno, do začetka 50-ih let 13. stoletja vendarle niso vse pristojnosti v upravi gospodstva skoncentrirane v rokah Loških, o čemer pričajo kaščarske pravice Hajdenrika ter tudi obstoj že leta 1248 omenjenega *Viljema notarius de Lok*, ko je škofija pridobila neko posest na Gorenjskem ter je bila listina izstavljena v Gamberku (Zagorje).³⁴ Kakšnih bolj oprijemljivih informacij o njegovem položaju znotraj uprave nimamo. Vsekakor je bil predstavnik gospodstva pri pravnem aktu (ob pridobitvi posesti) in se je hkrati osebno mudil na Gamberškem gradu ter bi mu bila lahko poverjena vsaj delna finančna samostojnost. Na osnovi teh informacij lahko sklepamo, da je vsaj v času opravljanja gradiščanstva Leonharda Loškega, očeta treh omenjenih bratov, obstajala jasnejša delitev oblasti med njim, notarjem in kaščarjem.

Glede naziva *notarius* je sicer zanimivo, da ga vitezi Loški ves čas svojega udeleževanja pri upravi gospodstva niso nikoli uporabljali pri svojem tituliranju, čemur se ne bi mogli izogniti, če bi jim ta pomemben naziv pripadal. Na eni strani bi to lahko pomenilo, da je to funkcija, ki ni bila pridružena Loškim ravno z namenom, da vsi vodilni elementi upravljanja niso skoncentrirani v rokah ene družine oziroma njegovih specifičnih nalog Loški niti niso izvajali.³⁵

Po drugi strani moramo poudariti, da se omenjeni naziv ne pojavlja v virih celotno obdobje, v katerem je glavne niti v upravi gospodstva vlekel Wernher. Lahko bi izhajali iz predpostavke, da točno takšna funkcija s tem poimenovanjem niti ni obstajala, saj bi bilo nenavadno, da se uradnik s tako pomembnimi kompetencami in visokim položajem v upravi v virih ne bi pojavil več kot 20 let. Temu v prid bi lahko govorilo dejstvo, da se nato znova pojavi v začetku 70-ih let,³⁶ torej v času, ko se uprava že razdeli med več različnih uradnikov. Listine ga omenjajo leta 1271 ob boku že omenjenega Konrada, loškega gradiščana, nato pa še leta 1273, ko škof hubo predaja vikarju v Loki in sta med pričami navedena *Wilhelmo notario in Lok ter officialis Martin*,³⁷ pri čemer ima oficial nalogo pobiranja oziroma prevzema letnega cenzusa.

33 Leta 1271 se znova omenja Konrad, loški gradiščan, a bi to lahko pomenilo, da je nastanjen le na eni izmed postojank in glede na pozicijo v hierarhiji ni več najvišji predstavnik gospodstva. Glej MDC V, št. 82. Za funkcijo gradiščana tudi ni nujno, da je upravljal s posameznim gradom, ampak takšen naziv vsaj v kasnejšem času nosi tudi tisti, ki so mu zaupane posamezne obrambne enote. O tem priča omemba iz sredine 14. stoletja, ko se samemu loškemu oskrbniku in hkrati kaščarju Nikolaju potrjuje upravljanje s stolpom na obzidju, ki ga je že pred tem imel v fevdu in je zaradi tega imenovan zvesti *burggraf*. Glej Zahn, FRA 35, št. 707.

34 Zahn, FRA 31, št. 152.

35 Izraz *notarius* lahko razumemo predvsem v pomenu pisarja. Slednji je moral biti pismen, kar je v tem času veljalo v prvi vrsti za klerike. Mogoče je omenjeni Viljem pripadal freisinski duhovščini in je skrbel za pisarno ter finance in bil nekakšna protiutež Loškim vitevom vsaj do 50-ih let 13. stoletja. (Za pomoč pri interpretaciji se zahvaljujem dr. Matjažu Bizjaku.)

36 Tudi v tem primeru je notarju ime Viljem, zaradi česar ne moremo izključiti istovetnosti z imenovanim leta 1248.

37 Zahn, FRA 31, št. 300.

Na osnovi novih razmerij se nam od 70-ih let 13. stoletja izrisujejo tri glavna področja pri upravljanju gospodstva. S pomočjo navedb v različnih listinah lahko predstavimo vrstni red vodilnih nameščencev v zaporedju *notar – gradiščan – kaščar*. Vodilno mesto je pripadlo notarju kot oskrbniku in predstavniku gospodstva, o čemer priča tudi njegovo navajanje leta 1271 pred gradiščanom Konradom kot vojaško-obrambni elementom in nadalje pozicija kaščarja, ki ima nalogo pobiranja letnih dohodkov, s splošnim izrazom oficial (oziroma bolj specifičnim *claviger* in *celerarius*).³⁸ Na novo vzpostavljena diferenciacija kaže, da je škof iz gospodarskega dela uprave bolj ali manj uspel izločiti rod Loških. Podobno razmerje posameznih nazivov ostaja tudi konec stoletja,³⁹ ko je funkcija gradiščana ponovno v rokah Loških, prednostni položaj pa ostaja pisarju, saj je najprej naveden Johan *schreiber von Lok*⁴⁰ in nato her Konrad (Loški).⁴¹ S tem se še enkrat potrdi prizadevanje škofa (vsaj od 60-ih let 13. stoletja) po večji razpršenosti upravnega aparata in zlasti odvzem glavnih jurisdikcij gradiščanu predvsem pri zadevah, ki presegajo obrambne naloge, in se ga plačuje v kasneje izpričani letni obliki preko burghut, zaradi česar je tudi lažje odstavljiv.

Funkcija kaščnega urada in spremembe, do katerih je prišlo v času srednjega veka

Zgoraj omenjeni oficial Martin⁴² je imel naloge, povezane z gospodarskim delom uprave, natančneje s posestjo oziroma z njo vezanimi denarnimi posli. Vsekakor pa njegovih nalog ne moremo enačiti s tistimi, ki so jih opravljali Loški vitezi, ko jih srečamo s tem nazivom, saj jim je element oficiala v pomenu kaščarja predstavljal le enega od številnih pridruženih oblastnih komponent. Precej bolj je ustrezno, da na tej osnovi vlečemo vzporednice med njegovim področjem delovanja in *celerario de Lok*, ki se omenja leta 1269,⁴³ ko se rešuje spor med škofom in Loškimi. Slednji od imenovanega kletarja terjajo dolg 26 mark, zadeva pa se bo reševala ob škofovem priходу. Medsebojna trenja se prav lahko navezujejo na odvzem kaščnih oziroma gospodarskih pravic Loškim in prenos na ostalo, bolj diferencirano uradništvo. Iz teh dveh naslovov izhajajoče naloge se zrcalijo tudi v

³⁸ Glej op. 42 in 43.

³⁹ Zahn, FRA 31, št. 413 in 422.

⁴⁰ Za izraz *notarius* je značilno, da se začenja konec 13. stoletja pojavljati v nemški različici – *schreiber* – in je lahko imel najvišjo reprezentativno in organizacijsko vlogo pri ustroju gospodstva. Aktiven je pri raznih posestnih poslih in upravljanju s financami ter je, kot sam izraz kaže, tudi zapisovalec pravnega akta oziroma s svojo prisotnostjo ter morebitnim pečatenjem dodaja še večjo veljavnost in trdnost določenemu pravnemu aktu. Glej Dopsch, Beiträge, str. 233 sl.

⁴¹ Pri vodenju gospodstva se začenja od konca 13. stoletja za oskrbnika občasno uporabljati tudi izraz glavar. V loških virih je njegova funkcija prvič nakazana v najstarejših urbarjih. A pri tem je potrebno poudariti, da naziv ni sistemska funkcija v gospodstvu. Glavar je prestižen naziv, ki ga imajo (ali si ga uzurpirajo) oskrbniki s pomembnejšim statusom. Če je to sprejeto s strani centralne uprave, potem pomeni isto kot oskrbnik. (Za informacije in interpretacijo se zahvaljujem dr. Bizjaku.)

⁴² O podobnih (kaščnih) pristojnostih prav tako lahko govorimo leta 1271, ko se omenja Bernard, *claviger de Lok*. Glej MDC V, št. 82.

⁴³ Zahn, FRA 31, št. 280.

času naslednje generacije, ko je na primer leta 1286 šmartinski župnik Viljem Loški – *Wilhelm de Lok* – ostajal škofu dolžan 120 mark iz obračunskega dela poslovanja – *pecuniam rationibus remanserat obligatus* – in poleg tega še vedno ni opravil obračuna v več uradih – *de redditus eorum in racione non posita*.⁴⁴

O vodenju gospodarskega dela uprave v praksi še več izvemo v začetku 14. stoletja, ko so februarja leta 1315 popisane neporavnane obveznosti uradnikov.⁴⁵ Naveden je dolg kaplana Ulrika v višini 73 mark, ki je v določenih virih celo izrecno poimenovan *notarius*.⁴⁶ V omenjenem popisu se tudi omenja, da je on odgovoren za vse prihodke v prihodnje, s čimer mu lahko pripišemo glavne (nadzor-ne?) naloge vsaj pri gospodarskem delu uprave gospodstva (tudi v najstarejših loških urbarjih je notar tisti, ki prejema dajatve oziroma njihov denarni delež iz celotnega gospodstva). Toda ne moremo reči, da je kaščar, ki je neposredno vezan na delo v sami kašči, ampak zlasti nekdo, ki ima nadzor nad (finančnim) poslovanjem K temu nas nagovarja tudi sočasna omemba *clavigerja* H., katerega dolg znaša 45 mark, več kot 1.200 modijev žita, 2.200 sirov in 100 veder vina. Z drugimi besedami je slednji nekdo, ki ima neposreden dostop do naravnih dajatev in z njimi upravlja ter jih ima v prihodnjih mesecih naloge prodati.⁴⁷

Vodenje gospodarskega dela uprave se je v tem času očitno srečevalo s številnimi turbulentnimi in problematičnimi zadevami. Novembra leta 1318 je namreč narejen popis, koliko je bilo žita in vina predano Konradu *clavigero-ei in granario et cellario*.⁴⁸ Toda blago je predano s strani župana, njegovega predhodnika, in ne omenjenega *clavigerja* H., s katerim se očitno pojavijo problemi in je izrecno nevestno opravljal svoje delo. Novemu kaščarju mora 6.500 kosov sira predati celo sam notar neposredno od proizvajalcev, preostalo bo pridobil Konrad sam in o tem poročal v svojih obračunih.⁴⁹

Nekaj dni kasneje je tudi sporočeno, da je zgoraj omenjeni kaplan Ulrik opravil obračun le za del posestnega davka – *steura predii* – in je kot kaže tudi on zaradi

⁴⁴ Zahn, FRA 31, št. 395.

⁴⁵ Zahn, FRA 36, str. 125.

⁴⁶ V Zahn, FRA 36, str. 73 je imenovan *capellani de Lok*, na str. 144 pa *Vlrici capellani notarii*. Slednje poimenovanje lahko v največji meri povežemo zlasti z vlogo pisarja, ki bi lahko skrbel za pisarno in finance.

⁴⁷ Zahn, FRA 36, str. 125. Podobno nam podroben zapis iz urbarja konec 13. stoletja omogoča predpostavko, da za gospodarski del uprave ni odgovoren le en uradnik in ima gospodstvo za uspešno delovanje tudi bolj diferencirano oziroma po hierarhiji razdeljeno uradništvo, zaradi česar bi poleg notarja sočasno obstajala še dva druga med seboj ločena uradnika. V konkretnem primeru je žito (mera zanj je *modius*) predano *cellario* in od tega *modio* bo tisti *granator*, ki bo v dotičnem času to delo opravljal, od zvrhanih mer pridobil nov modij, zaradi česar bi slednji lahko razporejal zlasti delo v kašči. Kletar pa predstavlja nadzornika nad vsemi dajatvami, saj sta tudi vino in sir, ki se pobirata, prepeljana v *cellarium*. Glej Blaznik, *Urbarji*, str. 129, 131 in 166.

⁴⁸ Izraz za *clavigerja* je znan tudi v ljubljanski kotlini v času Majnharda Goriškega, ko ima urbarska uprava takšnega uradnika oziroma *kletarja* – *chelnaer*. *Claviger* vodi kletarski urad in kaščo – *cheler-ampt und chasten*. Pobira činž in dajatev desetine, oskrbuje zaloge, razpolaga z naravnimi in jih prodaja ter vodi račune in poroča osrednjemu finančnemu uradniku na Tirolskem, komorniku, o uporabi donosov in stanju blagajne ter kašče. Glej Žontar, Vicedom, str 284–285.

⁴⁹ Zahn, FRA 36, str. 126–127.

nedoslednosti zamenjan z izrecno poimenovanim notarjem Johanom. O kaplano-vi nezanesljivosti priča zapis z dne 22. 11. 1318, ko medsebojno sodelujeta notar in oficial Albert ter poročata škofu o Ulrikovih starih dolgovih in neopravljenih obračunih po uradih oziroma se omenjajo denarni deleži dajatev, ki niso bili prevzeti. (Ali bi lahko sklepali, da je Ulriku predan denarni delež podložniških obveznosti oziroma kar je bilo dobrin – vino in žito – pretvorjenih v denar?).⁵⁰

Če se glede izrazoslovja pomudimo še pri ostali ohranjeni dokumentaciji, kot so urbarji in obračunske knjige, prav tako ne moremo priti do enoznačnih in nespornih ugotovitev. V urbarjih na prelomu v 14. stoletje naj *notarius* ne bi zavzemal najvišjih položajev,⁵¹ najstarejše obračunske knjige pa nam stoletje kasneje razodevajo, da se vsaj za vodilno mesto v gospodarskem delu uporablja sočasno dvojno latinsko in nemško poimenovanje, kjer sta sinonima *granator* oziroma *kastner* ter *officialis* in *amptman*. On je vodil dokumentacijo o upravnem delu gospostva, napravil obračun prihodkov in odhodkov ter poročal škofu. Oskrbniku oziroma kastelanu je tudi prodajal sir in žito ter imel možnost razpolaganja vsaj z delom gosposčinskega denarja, ko ga je na primer predal sodniku za obnovo mesta.⁵²

V 30-ih letih 15. stoletja je nato celo nastopila združitev funkcije oskrbnika in kaščarja, ko je glavno vlogo v gospostvu imel škofov brat in je imenovan *capitaneus*, torej hauptman.⁵³ Ponovna ločitev funkcij se vzpostavi leta 1440,⁵⁴ ko je znova imenovan in plačan kaščar, ki pravi, da po škofovem naročilu opravlja denarne posle, ki niso izrecno poverjeni oskrbniku!⁵⁵ Se pa situacija proti koncu stoletja spremeni, saj je v obračunih rečeno, da je končni dolg gospostva na strani pflegerja/oskrbnika, medtem ko je stoletje pred tem izrecno na strani kaščarja, ki je opravljal obračun. Na ta način se vidi tudi določena stopnja predhodne avtonomnosti, ki se kasneje, ob prehodu polaganja obračunov na oskrbnika, močno zmanjša, saj prvi postane podrejen oskrbniku.⁵⁶

⁵⁰ Zahn, FRA 36, str. 129-130.

⁵¹ Blaznik, *Urbarji*, str. 129 in 131.

⁵² Bizjak, Srednjeveški obračuni 1, pril. str. 1 sl.

⁵³ Glede izraza glej op. 41.

⁵⁴ Za novega kaščarja je imenovan Adoardo, ki je delo opravljal vsaj dve leti in je na tej funkciji znova omenjen leta 1448. A hkrati je zanimivo, da je leta 1443, sicer v listinskem gradivu, kot loški kaščar izrecno omenjen Andrej Tschugel. Pojavlja se pri poslih gospostva v obdobju kar 20-ih let. Že leta 1422 je imenovan kot loški kaščar – Bizjak, Srednjeveški obračuni 3, str. 374, op. 20. V 30-ih letih ga zasledimo kot škofovega zaupnika, ki prenaša vsote denarja na osnovi pobotnic iz Loškega gospostva v Beljak in na Dunaj ter je leta 1442 rezidiral kot kastelan na Zgornjem stolpu. Ob vsem tem obstajajo predvidevanja, da naj bi bil v 40-ih letih tudi nekaj časa oskrbnik – Blaznik, *Škofja Loka*, str. 451. Njegov primer jasno kaže preplet posameznih funkcij in njihovih menjav, zlasti pri škofu zvestih posameznikih.

⁵⁵ Bizjak, Srednjeveški obračuni 4, str. 454.

⁵⁶ Bizjak, *Ratio*, str. 180–181; Blaznik, *Urbarji*, str. 60–61.

Vodilni nameščenci in preplet njihovih pooblastil ter nalog

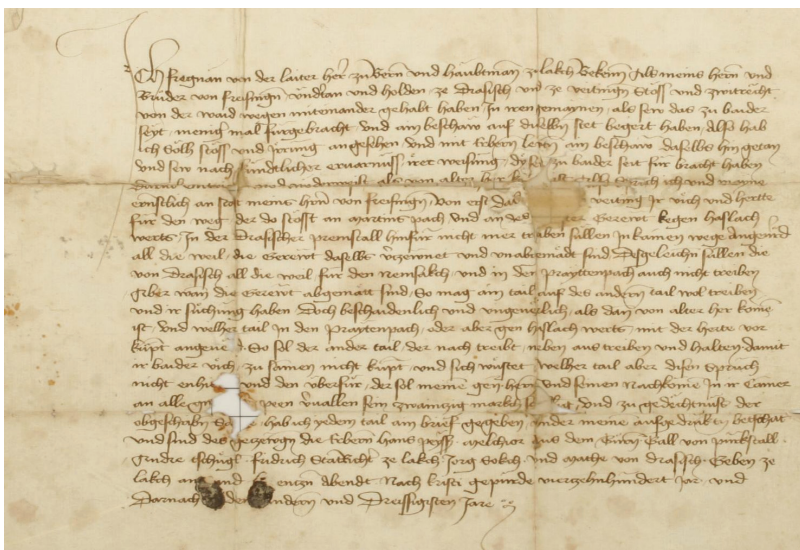
Od konca 13. stoletja se večkrat nakazuje, da je med različnimi nazivi uradnikov možno sovpadanje kompetenc, pooblastila določenega uslužbenca se spreminjajo oziroma določajo glede na njegovo pozicijo in vpetost v delovanje gospodstva, del jurisdikcij in nalog upravnega aparata je izrecno vezan na lokacijo loškega gradu. Preplet vloge in pooblastil posameznih nameščencev se pokaže leta 1301 ob nekem poročstvu, ko je rečeno,⁵⁷ da bo v primeru neupoštevanja dogovora plačilo dolga izvedeno škofu (*in*) *oder seinen hauptman oder seinen schreiber die er ze Lok hat*. Na tem mestu bi lahko razlikovali med slednjima uradnikoma, saj listina pravi, da sta omenjena predstavnika v Loki in imata (*sie*) v imenu škofa nalogo opomniti poroke, če ne bi pravočasno izvedli plačila. To bi dejansko pomenilo, da sta lahko v upravi istočasno dva uradnika, ki imata v posameznih obdobjih najvišja pooblastila v gospodstvu oziroma imata vsaj dva različna naziva za enake pristojnosti. *Hauptman* je zaradi prednostnega položaja v listini in vseh informacij, ki smo jih o nazivu pred tem navedli, glavni predstavnik (oskrbnik) gospodstva, takšna pozicija je bila nakazana tudi v najstarejših urbarjih oziroma kasneje v 15. stoletju, ko je funkcijo izvajal škofov brat. Slednji je sicer sočasno opravljal še naloge kaščarja, kar pa vsekakor ni pravilo, saj je v najstarejših urbarjih *hauptman* dejansko škofov namestnik, v upravi pa je posebej imenovan tudi kaščar. Glavarju so poleg vodilnega položaja lahko poverjene tudi naloge varovanja gospodstva, saj imamo leta 1379⁵⁸ zapis, da je on tisti, ki ob ogroženosti gospodstva v škofovem imenu skliče podložnike, hkrati pa ima samo gospodstvo na loškem gradu tudi *schreiberja* oziroma *burggrafa*⁵⁹ (slednji izraz je verjetno uporabljen predvsem v smislu oskrbnika samega gradu) s sodnimi jurisdikcijami in pravico opravljanja denarnih poslov.

Prav omemba loškega gradu in z njim povezane naloge uradnikov nam demonstirajo njegov osrednji pomen. Kot je iz zgornjega odstavka razvidno, se na njem vršijo sodne zadeve, prav tako pa imajo na razpolago določen denarni fond. Ob tem se pokaže, da zlasti finančno poslovanje gospodstva ni vedno v rokah istega naziva v upravi, ampak imajo lahko različni posamezniki pooblastila, ki so na to

57 Zahn, FRA 35, št. 439.

58 Globočnik, *Geschichtlich-statistischer Ueberblick*, str. 8–9.

59 Zapis je formuliran na način, da bi bila omenjena naziva sinonima (drug drugemu), a po drugi strani ne moremo izključiti njunega razlikovanja. Funkciji sta namreč lahko poverjeni dvema različnima uradnikoma v upravi, ki nista nujno istočasno pozicionirana na gradu. Besedilo iz leta 1379 sicer predstavlja potrditev predhodnih pravic železarjev iz Železnikov, ki sega v leto 1354 (Zahn, FRA 35, št. 711). Takrat so sodna in finančna pooblastila poverjena pisarju na gradu, kar je v tem času predstavljalo samega oskrbnika in gradiščana Nikolaja (glej op. 33), ki je na čelu gospodstva vsaj med leti 1349 in 1367 (Blaznik, *Škofja Loka*, str. 80). Po drugi strani pa ravno na njegovem primeru lahko vidimo, da v gospodstvu ni nujno ves čas v eni osebi združena funkcija *schreiberja* v pomenu pisarja oziroma oskrbnika in gradiščana na loškem gradu, saj Nikolaj prejme grad v upravo za določen čas šele v času trajanja oskrbništva (leta 1352).

Listina iz leta 1432 in omemba loškega glavarja Fregnana della Scala, brata freisinskega škofa Nikodema, v letih 1431–1440 oskrbnika loškega gospostva. (hrani: Arhiv Republike Slovenije, Zbirka listin, št. 510).

vezana. To je lahko pisar oziroma gradiščan, kot je to razvidno leta 1379.⁶⁰ Podobno pa se nakazuje tudi leta 1306, ko pride do pravnega dejanja nakupa posesti škofije na Dolenjskem in je rečeno, če bo prodajalec v roku enega leta želel dobiti posest nazaj, bo vrnil denar škofu oziroma njegovemu pisarju ali oskrbniku v Loki, kar se bo izvedlo na loškem gradu!⁶¹ Zanimiva je formulacija, da preda denar *seinem* (škofovemu, op. a.) *schreiber der denne sein schreiber* oder sein phleger ist. Z zapisom je izražena poglobljena težnja, da dobi denar pisar, torej tisti, ki formalnopravno zapiše pravno dejanje oziroma sprejme ter zabeleži finančni del dogovora, ob tem pa izvaja izključno naloge pisarja,⁶² lahko pa hkrati tudi funkcijo oskrbnika,⁶³ lociran je na loškem gradu in so mu posledično zaupani ti elementi poslovanja.⁶⁴

⁶⁰ Glej op. 58.

⁶¹ Zahn, FRA 35, št. 456.

⁶² V konkretnem primeru izraz *schreiber* verjetno ne predstavlja oskrbnika gospostva, ampak pisarja, ki skrbi za pisarno in finance ter bi bil lahko podrejen glavarju, ki je v tem času nakazan v urbarjih oziroma v listini iz leta 1301 (glej op. 57).

⁶³ *Pfleger* je že v najstarejših obračunskih knjigah predstavljal tudi oskrbnika gradu. Zapis bi tako lahko meril ravno na to, saj je tudi leta 1379 izpostavljena vloga gradiščana na gradu. Po drugi strani je vseeno treba vzeti v obzir, da izraz lahko pomeni oskrbnika gospostva, seveda le v primerih, ko na čelu ni glavarja.

⁶⁴ Glede izrazoslovja je na mestu primerjava s situacijo iz leta 1349, ko je prej omenjeni Nikolaj izrecno poimenovan pisar in kaščar Loškega gospostva ter je zadolžen za plačilo odškodnine, ko je v Marki povzročena škoda s strani škofijskih ljudi in tamkajšnjega *phlegerja* (Zahn, FRA 35, št. 700). V prvi vrsti je sicer omenjen kot pisar, a je sočasno tudi oskrbnik dominija. Je pa v primerjavi z letom 1306 velika ločnica glede gradu, saj z njim v tem času ne upravlja in kot je razvidno leta 1352 (op. 65) tudi celotna sredstva gospostva niso v njegovih rokah. Del financ in naturalnih dajatev sta namreč izrecno vezana na namestništvo, pozicionirano na glavni loški postojanki.

V prid razmišljanju o pomenu loškega gradu in nanj vezanega finančnega poslovanja nas napeljuje listina iz leta 1352, ko je omenjeno prej izpostavljeno gradiščanstvo oskrbnika in kaščarja Nikolaja (v listinah se brez jasne časovne sekvence izmenjujejo njegove titule *schreiber und amman* oziroma *pfleger und amman*) v stolpu na obzidju⁶⁵ ter mu nadomestilo za varovanje (*burghut*) plača *pfleger*,⁶⁶ *schreiber oder amman* s spodnjega gradu. Še enkrat je pri plačilu izdatkov bistvo v tem, da jih izroči tisti, ki je tam nastanjen in je pooblaščen, da razpolaga s sredstvi gospodstva oziroma je oskrbnik gradu in so mu posledično ti posli zaupani ter bo na ustrezen način zabeležil izdatke. V nasprotnem primeru bi imel namreč Nikolaj možnost sam sebi odrediti omenjeno plačilo, saj so to vse nazivi, s katerimi se v tem času titulira in je torej bistvo vsaj delne ločenosti financ v gospodstvu.

Zapis tako jasno pokaže, da je škof razumljivo želel obvladovati finančno situacijo gospodstva in zato vsega denarja ni poveril le eni osebi. Del financ in naravnih dajatev je izrecno vezal na grad in tamkajšnje uradnike ter jih posledično ločil od tistih, s katerimi je razpolagal oskrbnik Nikolaj. Prav zaradi poudarjanja te dvojnosti finančnega aspekta v gospodstvu je prišlo do omembe različnih nazivov v upravi gospodstva na gradu, ki smo jih izpostavili zgoraj. Ti še toliko bolj pridejo do izraza v nadaljevanju omenjene listine,⁶⁷ kjer preberemo, da je Nikolaj v tem času pridobil pravice upravljanja z gradom za dobo osmih let. To pomeni, da sme razpolagati s celotnim grajskim poslopjem na spodnjem loškem gradu (*behuset*) šele v času, ko je že oskrbnik in kaščar. V praksi z omenjeno pridobljeno pravico kot oskrbnik gospodstva dejansko nadzoruje loški grad, a kot kaže to ni samoumevno,⁶⁸ saj ga v upravo dobi šele med samim trajanjem oskrbnništva in za določen čas (ne nujno za ves čas, ko opravlja oskrbniško funkcijo), s čimer je hkrati odstavljiv uradnik in si deli finance z ostalimi namestniki. Dejansko se kaže možnost, da je bil oskrbnik gospodstva lahko istočasno kaščar, vendar ni imel pristojnosti tudi na loškem gradu, saj je tam lahko že nastanjen gradiščan oziroma oskrbnik, ki izvaja na lokacijo vezane pravice in jurisdikcije. Razpolaganje z gradom pa hkrati ne ostane nujno v Nikolajevih rokah, saj se mu omogoča, da pridobljene pravice na gradu poveri tretji osebi. To pa bi lahko onemogočilo škofov nadzor nad situacijo, zaradi česar še toliko bolj pride do izraza delitev finančnega sklopa.⁶⁹

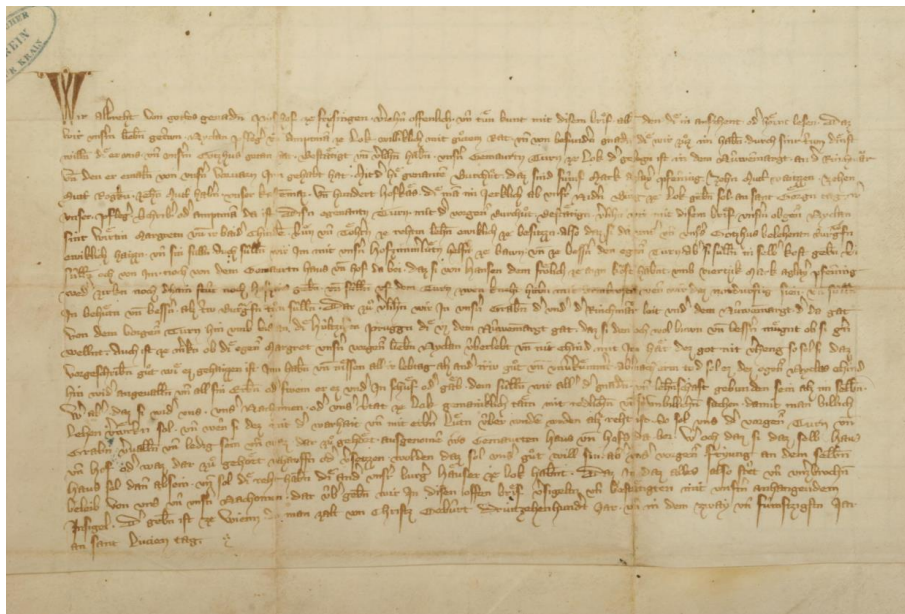
65 Glej op. 33; Zahn, FRA 35, št. 707 in Otorepec, CKSL, 1352, december 13.

66 Glej op. 63. V konkretnem primeru je zanimivo, da se naziv izrecno loči od pisarja.

67 Ohranili sta se sicer dve različici listin. Izstavitelj prve je škof in le v njej zasledimo informacije, kdo plačuje nadomestilo za varovanje stolpa (Zahn, FRA 35, št. 707), druga pa je izdana v Nikolajevem imenu in z dodatkom o njegovem 8-letnem upravljanju z gradom (Otorepec, CKSL, 1352, december 13).

68 Leta 1379 se celo omenja, da je na loškem gradu *schreiber* ali *burggraf*, ob tem pa ima gospodstvo istočasno funkcijo *hauptmana*, ki skrbi za obrambo. Zapis bi lahko celo pomenil, da je slednji, čeprav oskrbnik gospodstva, nastanjen na kateri drugi loški postojanki.

69 Po drugi strani pa je seveda škof skušal čim bolj nadzirati situacijo glede izbire (pod)gradiščana na določeni postojanki. S tega zornega kota verjetno lahko analiziramo situacijo leta 1308, ko škof dodeli Nikolaja Kamniškega Konradu Loškemu, siceršnjemu gradiščanu na Zgornjem stolpu.

Listina iz decembra leta 1352, ko je škof potrdil gradiščanske pravice Nikolaja Loškega v stolpu na obzidju ter mu nadomestilo za varovanje plača oskrbnik, pisar ali kaščar s spodnjega gradu.

(hrani: Arhiv Republike Slovenije, Zbirka listin, št. 155)

Ob povzemanju zgoraj navedenih ugotovitev lahko rečemo, da posamezni nazivi v upravi nimajo vedno enakih kompetenc in pomena, oboje je pogosto odvisno tudi od posameznika, ki mu je lahko pridruženih več različnih funkcij oziroma so posli vezani na samo lokacijo loškega gradu kot glavni postojanko. Prav tako ni nenavadno, da neka funkcija v različnih obdobjih zavzema dokaj različno mesto v hierarhiji. Gradiščan ima v začetnem obdobju vodilno vlogo in nadzor nad vsemi postojankami, a se skozi čas na vsako postojanko posebej namestijo skrbniki gradov, kompetence pa se reducirajo na obrambne naloge oziroma delna finančna neodvisnost pripada nameščencu na glavnem loškem gradu. Notar oziroma pisar je na eni strani v posameznih obdobjih sicer lahko predstavnik gospodstva oziroma oskrbnik, glavne naloge pa so večinoma vezane na pravna dejanja in je zadolžen zlasti za denarni segment oziroma prihodke iz gospodarstvenega dela uprave. Od konca 14. stoletja pisar ob večji diferenciaciji uprave predstavlja nižji naziv, očitno v smislu kašnega pisarja, kot je na razvidno leta 1441 (Bizjak, Srednjeveški urbarji 4, str. 458). V srednjem veku pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da je vedno znova moč zaznati nejasno oziroma nekonsistentno

Primarni interes je zanesljivo predstavljala želja, da Konrad ne imenuje namestnika za razpolaganje z grajskim poslopjem (*behauset*) sam. Toda kljub temu na to mesto škof imenuje nekoga, s katerim bo Loški uspešno sodeloval, zaradi česar dodeljuje Nikolaja, sicer Konradovega sorodnika. Glej Zahn, FRA 35, št. 472; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 149.

terminologijo. Posamezni dokument namreč lahko isti naziv in posledično njegov pomen zapiše na več različnih načinov, kar se zrcali v najstarejših obračunih, ko je kaščar zapisan v nemški in latinski različici kot *kastner* in *granator* oziroma *amptman* in *officialis*. Na drugi strani pa lahko določen naziv zajema širok spekter nalog, ko na primer izraz *pfleger* predstavlja tako oskrbnika gospodstva kot tudi le skrbnika posamezne postojanke oziroma je sinonim za pisarja.

VIRI IN LITERATURA:

VIRI:

Arhiv republike Slovenije (ARS):

Kronološka serija/ 1–4000 (1163–1868).

Zbirka listin (fond 1063).

Bavarski državni arhiv v Münchnu (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München):

Hochstift Freising Urkunden

Državni arhiv v Benetkah (Archivio di stato di Venezia):

Miscellanea atti diplomatici e privati

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana:

Božo Otorepec, *Centralna kartoteka srednjeveških listin 1246–1500*.

LITERATURA:

Bizjak, Matjaž: Obračuni gospodstva Škofja Loka 1396–1399. Del 1. V: *Loški razgledi* 52, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2005, str. 11–28.

Bizjak, Matjaž: Obračuni gospodstva Škofja Loka 1437–1439. Del 3. V: *Loški razgledi* 54, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2007, str. 353–380.

Bizjak, Matjaž: Obračuni gospodstva Škofja Loka 1439–1442. Del 4. V: *Loški razgledi* 55, Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2008, str. 435–458.

Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est: gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003, 339 str.

Blaznik, Pavle: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 4, Urbarji freisinske škofije*. Ljubljana: SAZU, 1963, 472 str. (Viri za zgodovino Slovencev; knj. 4).

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo: (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973, 560 str.

Burkeltja, Dejan: Nekateri novi pogledi na zaokroževanje meja loškega gospostva. V: *Zgodovinski časopis* 69, št. 1/2, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2015, str. 42–57.

Dopsch, Alfons: Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Oesterreichs im 13. Jahrhundert II. V: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 18, št. 2 (junij 1897), Innsbruck: Wagner, 1897, str. 233–340.

Globočnik, Anton: Geschichtlich-statistischer Ueberblick des Bergwerkes Eisern. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 22 (1867), Laibach: Historischen Verein für Krain, 1867, str. 1–31.

Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. 6/1, (Listine 1246–1255). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002 (Thesaurus memoriae. Fontes; 2).

Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006, 324 str.

Kos, Dušan: *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, 465 str.

- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom : odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1994, 224 str.
- Monumenta historica ducatus Carinthiae. V: *Die Kärntner Geschichtsquellen : 1269–1286*, Klagenfurt : F. v. Kleinmayr, 1956, 511 str. (Monumenta historica ducatus Carinthiae : geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten ; 5).
- Oman, Žiga: *Maščevanje kot pravni običaj sistema reševanja sporov na Slovenskem v zgodnjem novem veku : doktorska disertacija*. [Maribor : Ž. Oman], 2018, 445 str.
- Zahn, Joseph von: *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis : Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich I–III*, FRA, DA 31, 35, 36. Wien, 1870–1871.
- Žontar, Josip: Kranjski deželni vicedom : prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem V: *Hauptmanov zbornik*, Ljubljana : SAZU, 1966, str. 277–318 (Razprave/ Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede ; 5).

Zusammenfassung

Die Ritter und das Verwaltungsapparat der Herrschaft von Lack im Mittelalter

Die obere Analyse der Ritter von Lack lässt annehmen, dass der Stamm schon vor der Mitte des 13. Jahrhunderts bedeutende Ämter verwaltete, da sie die Burgverwaltung führten und in Leihe das Jagd und Waldverwaltungsrecht hatten, das lässt sie an die Führungsposition der Angestellten einstufen. Im Jahr 1253 kommt ihre historische Stellung noch besser zur Geltung als Wernher die höchste Position in der Wirtschaftsverwaltung einnimmt; tatsächlich bedeutet das mit seinen anderen gegebenen Rechten die Vereinigung aller Führungspositionen der Herrschaft in Händen einer einzigen Person war. Man nimmt an, dass in die Verwaltung schon seine bedien Brüder eingebunden waren. Diese Annahme wird im Jahr 1262 noch klarer bestätigt, als allen drei Brüdern als Burgverwaltern vorgeworfen wurde, dass sie sich die Hauptrechte der Grundjurisdiktion am Territorium der Herrschaft aneigneten. Nach Wernhers Tod zeigt sich der breite Kreis aller in die Verwaltung einbezogenen Personen, als mit den Erben eine Abmachung über die aus seiner Verwaltungszeit stammende (un)erledigte Abrechnungen und die Frage über die Nutzung der Kolonialrechte geregelt wurde. Zugleich wurde ihnen das Lehnrecht über Jagd- und Waldverwaltung bescheinigt, anscheinend um ihnen die Abmachung über die Steuereinnahmen die in der Familie bleiben sollen, zu sichern. Das genannte Recht haben beide Seiten verschieden gedeutet, da sie die Herren von Lack mit Gerichts- und Verwaltungsrechten gebunden haben. Die Situation mit denen hat die Bischöfe zur Entscheidung über die Verteilung der Burgen unter mehrere Burgverwalter, die Burgverwaltung zahlungspflichtig zu machen und zur Entnahme der wichtigsten und zentralen Rolle in der Herrschaft, die diese Funktion früher hatte, gebracht. Schon im Jahr 1270 bei der erneuten Vereinbarung mit den Herren von Lack kann darüber angenommen werden.

Die Titel der führenden Herrschaftsangestellten wurden im Mittelalter mehrmals geändert, wegen der unschlüssigen Terminologie ist es zum Vermischen ihrer

Vollmachten gekommen. Einen klareren Einblick bekommt man erst beim Nachforschen über die einzelne Person die, die Vollmacht trug. Besonders treue Einzelpersonen haben es geschafft in ihren Händen mehrere Führungspositionen zu vereinen, da sie das Vertrauen des Bischofs durch ihre Loyalität und Integrität in den Ämtern durch einen längeren Zeitraum gewonnen haben; entweder gab es eine familiäre Kontinuität der Stellvertretung oder direkte Verwandtschaft mit dem Bischof. Dadurch wird nicht nur die persönliche Position bestärkt, sondern auch die Amtsfunktion bzw. der Bund aller Titel bekommt ein breites Spektrum der Befugnisse. Der Schwerpunkt ist nicht immer an der Einzelperson oder einem Titel, sondern verständlicherweise, auch an der Lacker Burg als Festung und Herrschaftssitz. Ihre Zentralposition ermöglicht die Unterbringung einiger Verwaltungsteile die für das Funktionieren der Herrschaft sorgen, besonders in Justiz- und Finanzfragen. Die Verwaltung lag in den Händen, denjenigen der an der Burg einquartiert war, also unabhängig von seinem sonstigen Titel, da wir hier Angestellte mit verschiedenen Kompetenzen wie Hauptmann, Schreiber, Verwalter, Burgverwalter und sogar Verwalter des Getreidespeichers vorfinden.